
Від героїчного турецького народного оповідання до панегіричних оповідань меддах

Умай Гюнай

УДК [398.22:17](560)14/17

Umay Gunay. The Transition From The Superior Human Character In The Turkish Folk Stories To The Inferior Type In The Eulogist/Meddah Stories. This article is a comparison of social values and the understanding of ethics in the minstrel stories that have been formed in the historical period of the 15th and the 16th centuries with the Istanbul centred Eulogist/Meddah stories which have been though to emerged with its classical form in the 18th century. When we look upon the common characters and the scenarios in the Folk Theatre/Orta Oyunu, Karagoz and Eulogist/Meddah Stories at the decline period of the Ottoman Empire we can perceive the disperse in morality and upheaval in the society in an exaggerated reflection to some degree. When folk stories and tales used create an artificial world of idealised characters against the difficulties of life, Folk Theatre/Orta Oyunu, Karagoz and Meddah/Eulogist stories were displaying the weaknesses and the defects of human behaviour and life in a generalized form. Folk stories and tales relates to an escape to a perfect dream world from the difficulties and ugliness of actual life. In opposition to that, there is a display of acceptance of the mistakes of the majority and the cruelty of life in Folk Theatre/Orta Oyunu, Karagoz, and Eulogist/Meddah stories. It is possible to observe the leap between the excess and the deficiency, which exists in the Turkish culture in these works.

Keywords: Folk Stories, Eulogist/Meddah stories, social values, ethical understanding.

Umay Günay. Türk Halk Hikâyelerindeki Örnek İnsan Tiplerinden, Meddah Hikâyelerindeki Kusurlu İnsan Tiplerine Geçiş. Bu makalede XV – XVI yüzyıllarda biçinlenmiş sözlü, şiirsel aşık yaratıcılığına XVIII yüzyıllarda İstanbul'da ortaya çıkmış meddah hikayelerinin klasik biçimiyle kıyas edinmiş. İncileme, hem metin konullarındaki hem de sanatsal imgelerindeki toplumsal ve ahlak değerlerin gösterilmesine göre yapılır.

Anahtar Kelimeler: anonim aşık edebiyatı, meddah hikayeleri, ahlak anlayışı, toplumsal değerleri.

Щодо літературних жанрів, зібраних під загальною назвою «турецькі народні оповідання», нині існує багато невирішених питань, суперечностей і винятків. Жанри турецької уснопоетичної творчості класифікують за різними критеріями: за тематичними ознаками виділяють героїчні, ліричні та релігійні оповідання; за джерелами – ірано-індійського, арабського та власне турецького походження; за оповідною формою – віршовані та прозові. Водночас із загальним поділом творів на віршовані та прозові, їх класифікують і залежно від форми виконання й передачі інформації реципієнту, виділяючи «ашикські оповідання, оповідання меддах (панегіричні) та реалістичні стамбульські оповідання» [1, с. 4–106].

Зважаючи на виконання меддах одним оповідачем і їхню відповідність певному тексту, ці твори прийнято називати оповіданнями. Однак під час розповіді, відтворюючи образи кількох героїв і виконуючи діалоги, оповідач використовує різноманітні аксесуари (хустку, тростину, капелюх), а також час від часу виконує під супровід саза пісні або тюркю, демонструючи свої акторські здібності. Народний виконавець з одного боку є оповідачем, з другого – актором, який показує театральну виставу. Таким чином, з точки зору драматизації сюжету та дійових осіб, оповідання меддах, порівняно з турецькими народними оповіданнями, більшою мірою представляють турецький народний театр. Водночас меддах (народні оповідачі) визначають тексти оповідань, які вони виконують, переважно як наслідування [3, с. 61–65].

Важливою відмінністю між народним оповіданням і оповіданням меддах є драматична манера виконання,

до якої схильні меддах, та епічна й естетична манера оповіди ашиків, що, відповідно, вплинуло на внутрішній зміст оповідань меддах. Порівнюючи зразки двох жанрів уснопоетичної творчості, слід зазначити, що меддах, виконуючи оповідання та пісні, або тюркю, наголошують на реалістичності подій і прирівнюють теми оповідань і характери своїх героїв до близьких глядачеві, водночас ашики завжди дають слухачеві змогу зрозуміти, що зображена подія не є реальною. Оповідачі ашики для досягнення такого ефекту, незважаючи на наслідування місцевої діалектичної мови під час виконання твору, можуть робити текст далеким від народного, «примушуючи» героїв розмовляти поетичною мовою тюркю, звертаючись до ліричної оповідної форми, музики та віршів, які надають оповіди не драматичного, а епічного характеру.

Хоча значна частина оповідань меддах є інтерпретацією народних оповідань шляхом драматизації, характерної для цього виду уснопоетичної творчості, однак при виконанні меддах змінюють тексти творів, певним чином трансформують образи героїв. Серед оповідань меддах привертають увагу твори, у яких ідеться про щоденні події із життя сучасників меддах. Іноді до сюжету таких новостворених сценаріїв входять зразки давніх і класичних оповідань, казок, дастанів і легенд [3, с. 87–110; 2, с. 672].

Герої оповідань меддах, як і герої Карагюз та Орта-Оюну, здебільшого належать до заможних стамбульських кіл. У цих героїв немає ні роботи, ні професії, найчастіше вони отримують спадок, а мету свого життя вбачають у розвагах. Як і в Карагюз та Орта-Оюну, у щасливих кінцівках оповідань головний персонаж стає

власником крамниці чи одружується із заможною жінкою. Герой народних оповідань – це проста людина чи син бєя (пана), у якого обов'язково є мета в житті, ідеали та обов'язки, необхідні для досягнення успіху у своїй справі. Життя персонажів народних оповідань сповнене пригод, воно зображене в різних географічних площинах. Герої ж оповідань меддах рідко, крім випадків примусового заслання або через образу, залишають Стамбул. У народних оповіданнях герої вирушають у довгі подорожі з метою розвинути свої мистецькі здібності, зустріти ідеальне кохання, побачене уві сні, позмагатися з ашиками інших місць, стати славетними і замощними. Для персонажів оповідань меддах залишити межі Стамбула вважається покаранням.

В оповіданнях меддах вбивство чоловіка, який стає на заваді коханню, здійснюється як усунення перешкоди. Сила та безсердечність – звичні явища в цих творах. Хоробрість і самопожертва, які є основою народних оповідань, відсутні в оповіданнях меддах, Карагьоз та Орта-Оюну. Такі слабкості людської душі, як зрада, нанесення удару в спину та жадібність, висвітлюються в народних оповіданнях негативно, наголошується на тому, що вони належать до вчинків, які не можна пробачати. У цих творах немає місця для сили та безсердечності. Боротьба тут здійснюється з лицарською відвагою. Негативні персонажі, вороги, виникають у канві твору як вияток, критикуються та засуджуються, їх завжди жорстоко карають. Порівняно з народними оповіданнями, світ меддах XVIII ст. – темний, жорстокий і безсердечний, де кожен живе заради себе, зовсім не замислюючись над життям інших. Тут можуть вижити лише ті, хто живе одним днем, заради власної користі, дволикі, підлабузники, злодії та марнотрати. З точки зору моралі народних оповідань, такий спосіб життя є неприйнятним, його засуджують і висміюють [3, с. 111].

Народні оповідання, як і казки, розповідають про ідеальний світ, де позитивні герої завжди перемагають і карають негативних, де завжди панує справедливість. Цей ідеалізований, позбавлений недоліків простір описується вишуканою мовою, збагаченою віршованими формами. Натомість в оповіданнях меддах, подібно до Карагьоз і Орта-Оюну, зображено реальне безжалісне життя, де ніби взагалі немає хороших людей. Автори підкреслюють цей факт, гіперболізуючи його, увиразнюється й ницість людей, їхня невихованість. Такий світ зі значною кількістю героїв і заплутаних відносин оповідачі меддах драматизують жєстами, мімікою та наслідуванням, стаючи, таким чином, акторами.

Мистецтво завжди відтворює певні епізоди з життя або вільно пов'язану із життям філософію. Твори мистецтва змінюються разом зі змінами в суспільстві. Традиція оповідей меддах перейшла до турків з арабської культури у вигляді оповідань релігійної тематики. Спершу це були твори, у яких прославлялися пророк Мухамед і його сім'я. Пізніше, утвердившись у турецькій культурі, оповідання меддах почали славити халіфів і падишахів. Згодом тема оповідань повністю змінилася – поширилися сценарії, у яких змальовуються

теми повсякденного життя, манера оповідей набула реалістичного характеру.

Героїв Карагьоз, Орта-Оюну та подібних оповідань меддах класифікують таким чином [4, с. 276–305]:

Спільні персонажі: Карагьоз / Кавуклу; Хадживат (задавака) / Пішекяр. В оповіданнях меддах вони не мають певних імен і конкретизованих образів, проте в деяких оповіданнях можна побачити прототипи цих характерних для народного театру героїв. Головними персонажами Карагьоз і Кавуклу є переважно герої з Кастамону, Егіна, Харпута, Лаза. Герої Карагьоз і Кавуклу нелюдими, вони, не обмірковуючи, одразу демонструють свою реакцію та не намагаються видаватися такими, якими не є насправді. Спільним персонажем Карагьоз і Кавуклу є герой, який обдурює друзів; потрапивши в скрутне становище, бреше, при нагоді залицяється до жінок. У цих зразках театрального мистецтва такі недоліки людського буття розцінюються як нормальні. Бути правдивим серед героїв театральних вистав, так само як і в оповіданнях меддах, вважається за дурість, нерозсудливість, неосвіченість. Сказавши правду, герой неодмінно потрапляє в халепу. Якщо персонажі не підлабузнюються, поводяться чесно та кажуть усе у вічі, їхні справи не зрушують з місця, вони бідують і не можуть змінити цю ситуацію. Таких героїв легко обдурити.

Хадживат і Пішекяр усіх зневажають: посміхаючись у вічі, позаочі вони займаються нечесними справами та посередництвом, ініціюють сварки. Ці герої можуть мати різні подоби, з легкістю приховують усі свої вади, у вирішенні справ зазвичай не мають власної думки. Вони вражають своїм етикетом. Хадживат і Пішекяр займаються прибутковими справами в партнерстві з іншими, заробляють гроші посередництвом, шляхом пошуку орендодавця та клієнта. Ці герої заможні, вони не зазнають життєвих труднощів. В оповіданнях меддах немає прототипів театральних персонажів Хадживат і Пішекяр, проте є герой Челебі та спадкоємець-марнотрат, у характерах яких помітні певні спільні риси з героями народного театрального дійства.

Персонажі-жінки. Жіночі образи зібрано під загальною назвою «зенни» (дослівний переклад – герой, який грає жіночі ролі в театрі Орта-Оюну). Для образу жінки, який жаргонною театральною лексикою також називають «гаджо», характерними є хитрість і аморальність, незважаючи на те, що цей образ охоплює жінок різного віку та соціального стану. Усі жінки зображені як негативні персонажі. Героїні не зважають на моральні цінності, обдурюють власних чоловіків, вступаючи в незаконні відносини з іншими чоловіками, головне для них – матеріальна вигода, вони хитрі та легковажні. Дружини та дівчата героїв Хадживат і Карагьоз наділені всіма цими негативними рисами. Поряд із образами домогосподарок в оповіданнях меддах, у Карагьоз та Орта-Оюну зображені представниці середнього класу: Канли Нігар, Салким Інджі. Образи цих жінок, які можуть бути і молодими, і літніми, представлені у творах як приклад негативних, неосвічених героїнь, які не

мають жодної мети в житті, крім пліток та отримання задоволення. В описах чоловічих персонажів, поряд із негативними, трапляються й деякі позитивні риси, однак героїні завжди характеризуються лише з негативного боку, що спричинено ставленням до жінок лише за гендерною приналежністю. До ХХ ст. у суспільстві жінка могла бути тільки дружиною, коханою та матір'ю, вона не залучалася до інших сфер життя через жіночу слабкість, її принижували також у всіх сферах мистецтва.

Анатолійські персонажі: лази, герої з Кастамону, кайсерійці, герої Егін, Харпут та курди. Герої, об'єднані назвою «анатолійські персонажі», характеризуються спільними рисами в репертуарах Карагьоз, Орта-Оюну та в оповіданнях меддах. У цих оповіданнях анатолійці представлені турками, або хірбо. Жителі Кастамону – лісоруби; місцеві жителі міста Болу займаються однією з таких справ: кухарять, вимішують тісто, готують *кдаїф*, йогурт, *гьозлеме*, *леблебі*, ремонтують взуття, працюють охоронцями. Причиною для висміювання є великий зріст і кремезність героїв-турків, вони зображені неохайними, грубими, дурними. Зображення героя такого типу, як у «Земля та камінь Стамбулу золоті», є в Орта-Оюну та оповіданнях меддах, де він відіграє головну роль. У лаза в руках завжди є музичний інструмент *кеманча*, він швидко та безперестанку розмовляє, раптово гнівається та одразу заспокоюється. Він займається мореплаванням, торгує бавовною та тютюном, схильний ошукувати людей. Герой-курд, чи житель Харпут, може бути вантажником, кухарем чи охоронцем, а може бути й володарем землі, паном. Цей персонаж зображується як людина з м'яким характером, він не запальний, важко розуміє те, що йому кажуть, нездібний і грубий.

Герої, яких класифікують за мовними особливостями: челебі (чемний), тір'які (залежний), беберухі (інфантильний). Ці герої з вистав Карагьоз і Орта-Оюну в більшості випадків мають такі самі назви та характеристики і в оповіданнях меддах. Челебі – хлопчик з хорошою сім'єю, люб'язний дженджик із жіночними звичками. Він – молодий, і часто є спадкоємцем або живе за кошти жінки. Йому властива гарна багата мова, він декламує вірші, подорожує та полюбить розваги. Челебі – невірний коханець, але він добре знається на «душевних справах». Яскравими прикладами челебі є герої на прізвиська Хопрабей, Зюппебей, Зампарабей, або й такі, яких звать за власними іменами, наприклад Ракиджизаде Фюрузан / Тарчин.

Тір'які – герой, залежний від тютюну, кальяну, кави та інших засобів, що, як наркотичні препарати, приносять насолоду. Через цю схильність він занурений у роздуми, позбавлений настрою, ледачий і різкий у спілкуванні. Тір'які нічим не займається, дарма гає час, вештається без діла. Через карликовий зріст його називають «беберухі», у нього купа недоліків, він набридливий і невихований. Тір'які з усіма свариться, своїми дурними висловами псує дружні стосунки між іншими героями.

Герої неанатолійського походження: аджеми, араби, арнаути, румелії/мухаджари. Аджеми – вихідці

з Ірану чи Азербайджану, вони щедрі, схильні до перебільшень, люблять декламувати вірші. Займаються справами, що приносять добрий заробіток: торгівлею, лихварством, продажем антикваріату чи тютюну для *наргіле*. Їм до вподоби підлабузництво та розваги, і для тих, хто надає такі послуги, вони не жаліють грошей.

Герої-араби змальовані як представники двох груп: чорні та білі. Білі араби – вихідці із Сирії (Дамаска, Халеба), Бейрута, Акаби, Яфи, Багдада та Басри. Вони здебільшого торгують меккською хною, каштанами, пахлавою, фісташками, однак серед них трапляються й ті, хто продають цілющі трави, верблюдові, мелють каву. Заради втіхи білі араби читають вірші *газели*, а при нагоді потайки клянуть інших героїв. Чорними арабами називають негрів. Вони розмовляють частково арабською, частково турецькою. Зазвичай те, що вони кажуть, інші не розуміють. Такі герої – дурні, їм важко щось збагнути або ж вони взагалі нічого не розуміють. Жінка, яка належить до цього типу героїв, – арабська *баджи* (тітонька), у театральній виставі її називають Каярто. Такі герої можуть бути рабами чи рабнями, наложницями, слугами.

Арнаут (албанець) – наївний і неспішний, водночас він настільки неосвічений, що навіть не знає числа. Він отримує задоволення, завдаючи комусь болю, швидко гнівається, може, не вагаючись, легко вбити людину. Арнаут на перший погляд видається хоробрим, але, зіткнувшись із труднощами, тікає від них. Ці герої займаються тваринництвом, садівництвом, городництвом, торгують голиною, працюють охоронцями, продають або виготовляють бузу, мостять мости тощо.

Румелії, або мухаджари, з'являються в канві твору як воїни чи візники. Вони хвацькуваті та вміють знаходити вихід зі складних ситуацій.

Герої, які не є мусульманами (зиммі): євреї, вірмени, франки (європейці), руми (греки). В османські часи чоловіків, які не були мусульманами, називали *зиммі*, жінок – *зимміє*. В оповіданнях меддах, як і в Карагьоз та Орта-Оюну, зображені руми, франки, вірмени, євреї. Євреї змальовуються як впертий, жадібний і звиклий торгуватися. Серед справ євреїв – торгівля старими речами, ювелірними виробами, лихварство, обмін речей. Такі персонажі боязкі та метушливі, вони уникають сварок і бійок.

Вірмени змальовані як особи, які принижують інших, вихваляються. Вони розуміються на музиці та поезії. Вірмени продають ювелірні вироби, чистять каналізаційні труби, виробляють панчохи, працюють учителями музики.

Руми та франки – лікарі, аптекарі, шинкарі, кравці, торговці. Вони – майстри своєї справи, вважають себе розумнішими та гіднішими за інших.

Герої з вадами: заїки, горбані, гугняві, каліки, божевільні, наркомани, глухі, дурні (бовдури). Вади цих героїв та їхня несумісність із суспільством використовуються як комічний елемент.

Піяки та блазні: Ефе (розбійник), Зейбек, Магіз (пияка), Тузсуз (п'яниця), Кюльханбейі (хуліган). Ці герої з'являються наприкінці вистави, підводячи розвиток дії

до кінцівки. Лякаючись їхньої сили, інші герої втихомирюються, на сцені виникає тимчасовий порядок.

Герої, наділені магічними силами: чарівники, відьми, джини. Ці персонажі демонструють свої надзвичайні здібності, вдаючись до чаклунства.

Визначивши подібність героїв і сюжетів оповідань меддах, Карагьоз і Орта-Оюну, бачимо, що у творах з певними перебільшеннями відображено моральні проблеми та хаос суспільства в період поділу Османської імперії. Ці проблеми не мали шляхів подолання. У народних оповіданнях і казках, незва-

жаючи на життєві труднощі, створювався вигаданий, ідеалізований світ, натомість в оповіданнях меддах, Карагьоз і Орта-Оюну узагальнено демонструвалися слабкості та недоліки буття й людини. У творах усної народної творчості йдеться про втечу від труднощів і жахить справжнього життя до омріяного світу, де немає недоліків. В оповіданнях меддах, Карагьоз і Орта-Оюну розповідається про нещадну долю, з якою герої мусять миритися. У цих творах можна побачити причини формування позитивних і негативних явищ турецької культури.

Література

1. *Elçin Şükriü*. "Kitâbi Mensur, Realist İstanbul Halk Hikâyeleri" // H. Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi. – 1969. – Т. I. – No 1.

2. *Elçin Şükriü*. Halk Edebiyatına Giriş. – Ankara, 1986.

3. *Nutku Özdemir*. Meddahlık ve Meddah

Hikâyeleri. – Ankara, 1978.

4. *And Metin*. Geleneksel Türk Tiyatrosu. – Ankara, 1969.

Переклад з турецької Катерини Шпорт, Ганни Роз